

בס"ד

COVENANT & CONVERSATION

RABİ LORD JONATHAN SACKS ל"צ ILE
ETİK ÜZERİNE DENEMELER

Covenant & Conversation yazılarına yönelik cömert sponsorlukları için Wohl Legacy'ye teşekkürlerimizle

Adaletin Yaratılışı

Bereşit 5782

Dünyayı değiştiren sözler vardır; özellikle de Tora'nın ilk *perekinde* yer alan iki cümle bu kategoridedir:

Sonra Tanrı “Suretimizde ve benzeyişimizde insan yapalım ve denizin balıkları, gökyüzünün kuşları, çiftlik hayvanları ve tüm vahşi hayvanlar ve toprak üzerinde hareket eden tüm canlılar üzerinde hüküm sürsün” dedi.

Böylece Tanrı insan ırkını Kendi suretinde yarattı,

Tanrı'nın suretinde yarattı onu;

erkek ve dişi olarak yarattı onları. (Bereşit 1:26-27)

Burada ortaya koyulan fikir belki de, ahlaki ve siyasi düşünce tarihinin bütünü içinde en dönüştürücü olanıdır. Bu, birey ve eşitlik üzerine yaptığı kendine has vurgusuyla birlikte, Batı uygarlığının temelidir. Thomas Jefferson'un Amerika Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki “Biz bu hakikatleri – tüm insanların eşit yaratılmış [ve] Yaradan tarafından kendilerine, devredilemez nitelikte belli başlı haklar bahşedilmiş olduğunu – aşikâr kabul ederiz...” Aslına bakılırsa, bu hakikatler, aşikâr olmak *dışında* her şey olabilir. İnsan ırkının altın, gümüş ve bronz insanlar halinde ayrıldığını, onların toplum içindeki statülerini belirleyen kriterin bu olduğunu ve toplumun bu mitin üzerine kurulması gerektiğini öne süren Eflatun, herhalde bu *hakikatleri* absürt kavramlar olarak görürdü. Aristo bazılarının yönetmek, bazılarınınsa yönetilmek üzere doğduğuna inanırdı.

Devrimsel sözlerin sihirleri, etkilerini bir gecede göstermez. Rambam'ın *Şaşırmışlar İçin Kılavuz* adlı eserinde açıklamış olduğu gibi, insanların değişmesi uzun zaman alır. Tora, zaman

ortamı içinde işlev görür. Köleliği lağvetmemiştir, ama onu zaman içinde lağvedilmeye götürecek bir gelişmeler dizisinin tetiğini çekmiştir – bunların en dikkate değer olanı, tüm güç hiyerarşilerinin askıya alındığı ve kölelerin haftada bir kez özgür bir güne sahip oldukları Şabat’tır.

İnsanlar fikirlerin gerektirmelerini anlamakta yavaş davranır. Eşitliğin bayraktarı olan Thomas Jefferson bir köle sahibiydi. Kölelik Birleşik Devletler’de 1860’lı yıllara kadar lağvedilmemişti ve bu bile bir iç savaş olmadan gerçekleşmemişti. Ve Abraham Lincoln’un işaret ettiği üzere, köleliğin savunucuları kadar karşıtları da kendi davalarını desteklemek için Tanah’ı dayanak göstermişlerdir. Ancak zaman içinde insanlar değişir ve bunu, Batılı zihne uzun zaman öncesinden dikilmiş olan fikirlerin gücü nedeniyle yaparlar.

Acaba Tora’nın ilk *perekinde* tam olarak ne söylenmektedir?

Not edilmesi gereken ilk şey, bunun tek başına duran bir ifade, bağlamdan yoksun bir anlatım olmadığıdır. Aslına bakılırsa bu, evreni anlamanın belirli bir yoluna karşı bir polemik, bir protestodur. Tüm antik mitlerde dünya, tanrıların, üstünlük kurma mücadeleleri içindeki savaşlarına dair terimlerle açıklanmaktaydı. Tora bu düşünce şeklini mutlak surette ve tamamen reddeder. Tanrı konuşur ve evren var olur. Bu, bir on dokuzuncu yüzyıl sosyologu olan Max Weber’e göre, mitin sonu ve Batı rasyonalizminin başlangıcı olmuştur.

Daha da önemlisi bu, evrene dair yeni bir düşünce şeklini yaratmıştır. Hem antik mitler dünyasının hem de çağdaş bilim dünyasının merkezinde, güç, kuvvet, enerji fikri yer alır. Bereşit 1’de dikkat çekici derecede eksik olan da budur. Tanrı “Olsun” demekte ve olmaktadır. Burada güç, direnç, fetih veya kuvvet oyunlarına dair hiçbir şey yoktur. Bunun yerine, anlatımın yedi kez geçen anahtar sözcüğü, tamamen beklenmeyen bir kelimedir: *Tov*, iyi.

Tov, ahlaki bir sözcüktür. Tora, Bereşit 1’de bize radikal bir şey söylemektedir. Tora’nın rehber olduğu (“Tora” sözcüğünün kendisi, rehber, talimat, kanun anlamına gelir) realite, *ahlaki* ve *etikseldir*. Bereşit’in cevaplama peşinde olduğu soru, “Evren nasıl var oldu?” değil, “Öyleyse biz nasıl yaşamalıyız?” sorusudur. Bu Tora’nın getirdiği en dikkate değer paradigma değişikliğidir. Tanrı’nın yapmış olduğu ve bizim de ikamet etmekte olduğumuz evren, güç veya hâkimiyet ile değil, *tov* ve *ra* ile, iyi ve kötü ile ilgilidir.¹ İlk kez olmak üzere, din, etikleştirilmiştir. Tanrı, adaleti, şefkati, sadakati, iyiliği, bireyin vakarını ve hayatın kutsiyetini önemsemektedir.

Aynı prensip, yani Bereşit 1’in bir polemik – belli bir arka planı olan bir tartışmanın bir parçası – olması, Tanrı’nın insanlığı “Kendi suretinde ve Kendi benzeyişinde” yaratmış olduğu fikrini anlamak için elzemdir. Bu ifade, Tora’nın ilk okuyucularının aşına olmadığı bir şey olmasa gerektir. Aslına bakılırsa onu gayet iyi biliyorlardı. İlk medeniyetlerde, belli başlı insanların Tanrı’nın suretinde olduğunun söylendiği Mezopotamya ve Eski Mısır’da klişeleşmiş bir ifadeydi bu. Tabii ki bu belli başlı insanlar, Mezopotamya şehir devletlerinin Kralları ve Mısır Firavunlarıydı. Dolayısıyla, o dönemde Tanrısal surete sahip olanların sadece krallar ve hükümdarlardan ibaret olmadığını söylemekten daha radikal bir şey olamazdı. Bu surete *hepimiz*

¹ Adam ve Hava ve Bilgi Ağacı hakkındaki anlatımın anlamını naslı gördüğüm başka bir zamanı beklemek zorunda kalacak. O zamana kadar bkz. Rambam, Şaşırmışlar İçin Kılavuz, I:2.

sahibiz. Günümüzde bile bu fikir cüretkârken, mutlak iktidara sahip mutlak hükümdarların çağında haydi haydi öyleydi.

Bu şekilde anlaşıldığında, Bereşit 1:26-27, insani şahsın doğası hakkında metafiziksel bir ifade olmaktan çok, gerek antik gerekse de modern çağlarda *hiyerarşik, sınıf veya kast bazlı toplumların esasının ta kendisine karşı siyasi bir protesto niteliğindedir*. Onu Tora’daki en kışkırtıcı fikir haline getiren budur. Temel bir anlamda, saygınlık ve nihai değer açısından hepimiz eşitiz, çünkü renk, kültür veya inançtan bağımsız olarak, hepimiz Tanrı’nın suretine sahibiz.

Buna benzer bir fikir Tora’nın daha ileri bir kısmında Yisrael halkıyla ilgili olarak yer almaktadır. Orada Tanrı, onları bir Koenler (rahipler) krallığı ve kutsal bir ulus olmaya davet etmektedir (Şemot 19:6). Antik dünyadaki tüm ulusların rahipleri vardı, ama hiçbirisi bir “rahipler krallığı” değildi. Tüm dinlerin kutsal bireyleri vardır – ama hiçbirisi, mensuplarının hepsinin kutsal olduğunu öne sürmemektedir. Ancak bunun somutluk kazanması da zaman almıştır. Tanah döneminin bütünü boyunca hiyerarşiler olmuştur. Koenler ve Koen Gadollar ve bir kutsiyet eliti vardı. Ama İkinci Bet Amikdaş’ın yıkılışından sonra her dua bir *korbona*, her dua lideri bir Koen’e ve her sinagog küçük bir Bet Amikdaş’a dönüşmüştür. Esaslı bir eşitlikçilik, Tora’nın yüzeyinin hemen altında faaliyet halindedir ve Hahamlar bunu biliyor ve yaşıyorlardı.

İkinci bir fikir de “denizin balıkları, gökyüzünün kuşları... üzerinde hüküm sürsün” cümlesinde yer almaktadır. Burada herhangi bir kişinin diğer herhangi bir insanoğlu üzerinde bir hâkimiyet hakkına sahip olduğu yönünde herhangi bir önerme bulunmadığına dikkat edilmelidir. *Paradise Lost* (Kayıp Cennet) adlı destanında Milton da, tıpkı Midraş’ta olduğu gibi, Asur’un ilk büyük hükümdarı ve dolayısıyla Babil Kulesi’ni inşa eden kişi de olan Nimrod’un (bkz. Bereşit 10:8-11) günahının bu olduğunu belirtir. Milton, Adam’a, Nimrod’un “hak edilmemiş bir hâkimiyeti kendisine mal edeceği” söylendiği zaman Adam’ın dehşete düştüğünü yazar:

Ey alçak oğul bunu arzulayan
Kardeşlerinin üzerinde, kendisini sayan
Gasp edilmiş yetki, verilmemiş Tanrı’dan:
O bize yalnız hayvanlar, balıklar, kuşlar üzerinde verdi
Mutlak hâkimiyeti; o hakkı tutarız elimizde
O’nun bağışıyla; ama insanın üzerine
Efendi yapmadı kimseyi; böyle bir unvanı Kendisine
Saklayarak; insan bırakıldı, insandan özgür.

(*Paradise Lost*, Kitap 12:64-71)

İnsanların başka insanlar üzerinde onların onayı olmaksızın hüküm sürmesini sorgulamak, o dönemde tamamen düşünülemez bir şeydi. Tüm ileri toplumlar bu şekildeydi. Onlar nasıl başka türlü olabilirdi? Evrenin yapısının ta kendisi böyle değil miydi? Güneş gündüze egemen değil miydi? Ay geceye hükmetmiyor muydu? Göklerin ta kendisinde tanrılar arasında bir hiyerarşi

yok muydu? Tora'nın, krallık kurumunun, yani "insanın insan üzerindeki" hükmünün ta kendisine karşı daha ileride göstereceği derin kayıtsızlık, henüz bu aşamada hissedilmektedir.

Üçüncü gerektirme, Tanrı'nın "Suretimizde ve benzeyişimizde insan yapalım" demesindeki mutlak paradoksta yatmaktadır. Bazen bu sözleri okuduğumuz zaman, Yahudilikte *Tanrı'nın hiçbir sureti veya benzeyişi olmadığını* unutturuz. Tanrı'nın bir suretini yapmak On Emir'in ikincisinin ihlali ve putperestlik suçunun işlenmesi anlamına gelir. Moşe, Sinay'daki açığa çıkış sırasında "Hiçbir suret görmüyordunuz; sadece bir ses [vardı]" (Devarim 4:12) vurgusunu yapmıştı.

Tanrı'nın hiçbir sureti yoktur, çünkü O fiziksel değildir. Fiziksel evrenin ötesindedir, çünkü onu O yaratmıştır. Bu nedenle Tanrı, maddenin kanunlarıyla kısıtlı olmaksızın, özgürdür. Tanrı'nın, Moşe'ye, İsmi'nin "Ne olacaksam o olacağım" olduğunu söylediği (Şemot 3:14) ve daha sonraları, Altın Buzağı günahının ardından ona "Kime merhamet edeceksem ona merhamet edeceğim" dediği zaman kastettiği buydu. Tanrı özgürdür ve bizi Kendi suretinde yapmakla, bize de özgür olma gücü vermiştir.

Bu, Tora'nın açıkça belirttiği üzere, Tanrı'nın en mukadder armağanıdır. Özgürlük verildiğinde insanlar onu kötüye kullanmaktadır. Adam ve Hava, Tanrı'nın emrine itaatsizlik etmektedir. Kayın, Evel'i katletmektedir. *Peraşan*ın sonuna geldiğimizde, Tanrı'nın insanlığı yaratmış olduğu için pişmanlık duyacağı raddede şiddetle dolduğu için Tufan'la yok edilmek üzere olan bir dünyada buluruz kendimizi. Tanah'ın ve bir bütün olarak Yahudiliğin merkezi dramı budur. Acaba özgürlüğümüzü, düzene saygı göstermek için mi kullanacağız, yoksa kaos yaratmak için istismar mı edeceğiz? İnsanın yüreğinde ve zihninde yaşayan Tanrısal sureti onurlandıracak mıyız, yoksa onu lekeleyecek miyiz?

Bunlar sadece antik döneme ait sorular değildir. Günümüzde de, geçmişte oldukları kadar canlıdır. Nietzsche hem Tanrı'yı hem de Yahudi-Hıristiyan etiğini terk etmek gerektiğini öne sürdüğünden beri ciddi düşünürler tarafından ortaya atılan soru, adalet, insan hakları ve insani bireyin şartsız vakarı kavramlarının, sadece seküler bir temel üzerinde hayatta kalmaya kabil olup olmadığı sorusudur. Buna bizzat Nietzsche'nin verdiği cevap olumsuz olmuştur.

2008'de Yale filozoflarından Nicholas Woltersdorff, Batılı adalet kavramımızın, "hepimiz büyük ve eşit bir değere – Tanrı'nın suretinde yapılmış ve Tanrı tarafından, özgürleştiren bir sevgiyle seviliyor olmaktan kaynaklanan değere – sahibiz"² inancı üzerine kurulu olduğunu öne süren gösterişli bir eser yayınladı. Kendisi bu eserinde, üzerine buna benzer bir adalet çerçevesinin inşa edilebileceği hiçbir seküler mantık olmadığı konusunda ısrar etmektedir. Hiç şüphe yok ki, John F. Kennedy'nin, Ant İçme Konuşması'nda "atalarımızın uğruna savaşmış oldukları devrimsel inançlar"dan bahsettiği zaman "insanın hakları, devletin cömertliğinden değil, Tanrı'nın elinden gelir"³ sözleriyle kastettiği de buydu.

Batı'yı Batı yapan, muazzam fikirler olmuştur – insan hakları, köleliğin lağvedilmesi, herkesin eşit değer sahip olması ve hakkın güce üstün olduğu ilkesini temel alan adalet gibi

² Nicholas Woltersdorff, *Justice: Rights and Wrongs* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008), 393.

³ John F. Kennedy'nin Ant İçme Konuşması, Washington DC, 20 Ocak 1961.

fikirler.⁴ Bunların hepsi, sonuçta, Tora'nın ilk *perekinde*ki, Tanrı'nın suretinde ve benzeyişinde yaratılmış olduğumuz ifadesinden türemiştir. Ahlaki düşünce üzerinde bundan daha büyük bir etkiye sahip başka hiçbir metin olmadığı gibi, bize yapılan çağrı hakkında daha yüksek bir vizyonu öngören başka hiçbir medeniyet de olmamıştır.

ŞABAT SOFRASI İÇİN SORULAR

1. Sizce Tora, her birimizin 'Tanrı'nın suretinde' yaratılmış olduğu kavramından ne öğrenmemizi beklemektedir?
2. Tanah döneminde bu fikir hakkında devrimsel olan neydi? Acaba bu hâlâ radikal bir fikir midir?
3. Bu fikir Yahudiler olarak yaşam şeklimizi pratik açıdan ne şekilde etkilemektedir?

www.RabbiSacks.org

The Rabbi Sacks Legacy Trust, PO Box 72007, London, NW6 6RW • +44 (0)20 7286 6391 • info@rabbisacks.org

© Rabbi Sacks • All rights reserved

⁴ Rabi Sacks'ın bu kavramlar hakkındaki geniş düşüncelerini anlamak için bkz. *Essays on Ethics* (Etik Üzerine Denemeler) Önsözü.